

51 584

VADAI ISTVÁN

„KÖTVE VAGY, SZERENCSE,
AZ ÉN LÁBOMHOZ...”

Megjegyzések Zrínyi Miklós eposzához

A **tisztáj** diák-melléklete

32.

1996. FEBRUÁR

1996

A török ifjú éneke

32.

*Miért panaszkodjam, szerencse, ellened?
Ha bővited mindennap én örömemet,
Nem szakadsz el tőlem, az mint vagyon híred,
Hogy állhatatlanságban van minden kedved.*

33.

*Kikeletkor áldasz az szép zöld erdővel,
Szerelmes fülemile éneklésével,
Égi madaraknak sok különbségével,
Víz lassú zúgással, széllengedéssel.*

34.

*Nem irigyled nékem az én egyesemet,
Inkább hozzá segítsz, szeressen engemet;
Soha el nem vészted az én víg kedvemet,
Neveled óránként gyönyörűségemet.*

35.

*Adsz nyáron nyugovást és szép csendességet,
Szép ciprus árnyékokat, hűvös szeleket,
Gyöngye tővel varrott szép sátorernyőket,
Szomjúság-megoltó, jó szagos vizeket.*

36.

*Ősszel sok gyümölccsel, citrommal, turuncssal
Ajándékozsz bőven, szép pomagránáttal;
Erdőn vadat nem hagyysz, mert nékem azokkal
Bőven kedveskedel, és jó madarakkal.*

37.

*De télen, az mikor minden panaszkodik,
Akkor az én szívem inkább gyönyörködik;
Erős fergetegen szívem nem aggódik,
Mert szép lángos tűznél testem melegeedik.*

38.

*És vagyon császáromnál nagy tisztességem,
Mindenek között vagyon nagy böcsületem,
El nem fogyhat soha az én sok értékem,
Van jó lovam, éles szablyám, szép szerelmem.*

39.

*De kötve vagy, szerencse, az én lábomhoz,
Mert elfuttál volna eddig gonoszomhoz,
Ha volnál szabadon; de rám gonoszt nem hozsz,
Mert kötve vagy, szerencse, az én lábomhoz.*

(Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem, III. ének, 32–39. versszak)

A *Szigeti veszedelem* fenti részlete betétdal. Egy török ifjú énekli urának, Mehmet pasának, aki új, boszniai állomáshelyére tartva Siklósnál tart pihenőt. Az eposz cselekményének előkészítésénél tartunk, Zrínyi vitézeinek rajtaütése fogja majd a szultán haragját Szigetvár felé fordítani. A későbbi események egyik indítóoka rejlik tehát itt. A siklósi csata nem kitalált mozzanat, de a költő Zrínyi arra használja fel az epizódnyi ütközetet, hogy az eposz főbb szereplői már itt, az előkészítés során összetalálkozzanak egymással, a később kibomló szálakat már ebben az énekben megtalálhatjuk.

De ne vágjunk az események elébe, egyelőre ott tartunk, hogy Mehmet útja során letáborozik, és vendégül látja sátorában a siklósi Szkender béget. A bég ismeri Zrínyit, figyelmezteti is Mehmetet, hogy ne legyen könnyelmű, mert Szigetvárbán „éh farkasok laknak”. Arra próbálja rávenni az udvari élethez szokott, hadviselésben nemigen jártas Mehmetet, hogy inkább Siklós falain belül várják meg a reggelt. A pasa azonban nem tart veszélytől, éjszakára is marasztalja Szkender béget. Füstölőt hozat, kicsiny findzsá-

ból kávét hörpölgének, vacsoráznak. Ekkor jelenik meg a sátorban egy török ifjú, a feje patyolatvéggel van betekerve, vállán kaftán, törökülésben elhelyezkedik és kobozzal kísérve énekelni kezd.

Az idézett dal tehát mű a műben. Önálló, kerek egész, miközben persze szorosan kapcsolódik az eposzhoz. Az ifjú a dalban gazdája, Mehmet nevében énekel, ez világosan kiderül a 38. strófa első sorából: Mehmet az, akinek a császárnál „nagy tisztessége”, „becsülete” van. A szakasz további sorai is a török főúrra vonatkoznak. Az énekes tehát nem a saját nevében szól, ura szerencséjéről beszél, mintegy megfelelően Szkender aggódó szavaira. Nincs mitől félni, hiszen a jószerencse eddig is kísérte, ezután is kíséri fogja Mehmet lépteit.

A dal nyitószakasza, a 32. strófa költői kérdéssel indul, és megadható a válasz is: nincs miért panaszkodnia a török főúrnak. A kezdősor rögtön az ének tárgyát is megnevezi: a szerencséről fog szólni. A szerencse Zrínyi eposzában központi szerepet játszik, többször elmélkedik róla a költő. Itt most annyit fontos tudnunk, hogy a szó mai jelentésével szemben a „szerencse” egyaránt jelentett jó- és balszerencsét, pontosabban szólva a szerencse állhatatlansága révén egyaránt hozhatott jó vagy rossz fordulatot. A Fortuna-ábrázolások keréken vagy golyóbison állva festik elénk az alakját, ezzel is a változékonyságára utalva. A dal is említi, hogy a szerencse arról „híres”, hogy elpártol az embertől. A török ifjú énekében azonban a megkötözött szerencsét látjuk, azt, amelyik nem változik, vagy legalábbis Mehmet azt hiszi, hogy nem. Az olvasó persze sejtetheti, hogy a dal éppen azért olyan idilli, hogy a bekövetkező fordulat annál hatásosabb legyen. Mehmet naivsága kontraszt-hatást hoz létre, s ezt a naiv vélekedést erősíti az ifjú dalnok lírai előadása, vagyis a kontrasztot még fokozza is.

A 33–34. strófa a kikeletet, a tavaszt jeleníti meg, hogy ezután a 35. a nyarat, a 36. az őszt, a 37. pedig a telet idézze. A négy évszak felsorolásával a dalnok a teljes évkörre, vagyis mindenkorra érvényesnek nyilvánítja az alaptételt, hogy a szerencse, a jó sors kíséri urát. A négy évszak megjelenítése hagyományosnak mondható a lírai művekben, de a festészet vagy a zene területéről is könnyű példákat sorolni. (Házi feladat: Hasonlítsuk össze a *Szigeti veszedelem* dalbetétjét néhány szintén évszakokat soroló művel! Ajánlott versek: Csokonai Vitéz Mihály: *Az esztendő négy szakasza*, Vörösmarty Mihály: *Előszó*, Juhász Gyula: *Milyen volt szőkesége...*, Weöres Sándor: *A négy évszak*. Azonos felépítésűek? Vagy inkább nagyon is különböznek? Miért?)

A tavasz képei között előbb a zöld erdő, a madarak, a patak és a szellő jelennek meg, majd a következő versszakban az „egyes”, azaz kedves alakja. A szeretett nőről Arany János szellemesen jegyzi meg Zrínyi-tanulmányában, hogy az „egyes” nyilván nem „egyetlent” jelent, hanem a török többnejűsége gondola „favorizáltat”. A szerelem természetesen módon kapcsolódik a tavaszhoz, emiatt ez az évszak kivételesen két strófányi kifejtést kap.

Zrínyi verselését a régebbi szakirodalomban szokás volt leszólni. Darabosnak, nehézkesnek, szabálytalannak ítélték. Az egyik kifogás az inverziókat, merész szócsereket illette, a másik a versformát, a tizenkettes sorok gyakran elmaradó középmetszetét. Az előbbi jelenségre most érdemes kitérnünk, mert érinti a 33. strófa értelmezését is, a verstani természetű második kifogást későbbre hagyjuk.

Az *inverzió* szokatlan szórendet jelent, a költői nyelvre jellemző szabadság, ami Zrínyinél néha már-már szabadosság. A leggyakrabban idézett példa az eposz VI. énekének 84. strófája:

*Igyetlen erővel ráhajtá dárdát,
Találá közben Vidnak nagy paisát,
Elveszté erejét, találván nagyobbat,
Földre megtompítván esék maga vasát.*

Azaz a dárda nagyobb vasat találva a maga vasát megtompítva esett a földre. A török ifjú énekében a 33. strófa negyedik sorát, a *Víz lassú zúgással, széllengedéssel* sort a kiadások általában jegyzettel látják el: inverzió! De hogyan mondanánk ma? *Lassú víz zúgással...?* Miért zúgna a víz, ha lassú? A mondat értelmével is baj van, mert arról van szó, hogy a szerencse mivel ajándékozta meg az ifjú gazdáját, a „víz” tehát nem alanyi szerepű. Ezért egybe kell írni a következő szóval: *Lassú vízzúgással...!* De hát lehet a vízzúgás *lassú*? A kiadások ugyan nem jelzik a magyarázatok között, de lehet. A *lassú* ugyanis a régi magyar nyelvben még azt is jelentette, hogy *halk*. Balassi *Negyvenegyedik* verse például így kezdődik:

*Széllyel hogy vadásza én lelkem, Julia egy igen szép cserében,
Tündérek egyike vevé őt eszébe, s monda lassú beszédben:
Itt ez földön angyal mit jár vadászattal, ha nagyon helye Mennyben?*

Gergei Albert: *Árgirus históriájában* is a tündérlánynak *Gyenge, ékes, lassú zengedő szava* van, amivel a költő nyilván nem azt akarta mondani, hogy a tündérlány nem hadart. Régi szövegek olvasásakor fel kell készülnünk az ilyen csapdákra, az *öreg* szó gyakran azt jelenti, hogy *nagy*, a *lebeg* azt, hogy *csillog*. Ha mindez még szokatlan szórenddel is jár, akkor a szöveg valóban nem nevezhető könnyűnek.

Az inverzió nyilván nehezíti a szöveg megértését, tekinthetjük Zrínyire jellemző eljárásnak, de Zrínyi hibájának semmi esetre sem. Fűszere inkább ez a költői szövegnek, és a XVI–XVII. századi magyar szövegek gyakran ennél sokkal fűszeresebbek. Jó néhány cikornyás barokk körmondatot lehetne idézni, amely messze meghaladja Zrínyi nyelvezetének bonyolultságát.

Térjünk vissza most a török ifjú énekéhez. Megfigyelhető, hogy a nyitózakasz és a tavaszról szóló strófák nem jellegzetesen törökös hangulatúak. Mehmet sátorának, a lakomának, és magának a török ifjúnak a leírása már előre megteremtette a keleties hangulatot, itt nincs szükség arra, hogy a fülemüle helyett bülbül-madár énekeljen, vagy hogy a kedves helyett háremet emlegessen a dalnok. Zrínyi a 35. strófában azonban már szükségét érezte, hogy az idillt törökös hangulatúvá formálja. A nyári hőséget ciprusfa árnyéka enyhíti, a varrott sátrak alatt szagos vizek oltják a szomjat. Az őszy ugyanígy, a kellekei által válik egzotikussá, déligyümölcsök, citrom, narancs és gránátalma kerül a vadak és madarak mellé.

Arany János, aki akadémiai székfoglaló előadása tárgyául választotta a *Szigeti veszedelmet*, kitűnően ismerte Zrínyi eposzát, és talán a török ifjú énekétől nem teljesen független a *Szondi két apródja*. A balladában Ali a sátorába várja a dalnokokat, ahol széltől is óvna őket. Zrínyinél három évszakot is jellemez a szél: tavaszi szellőt, nyári hűvös szelet, téli fergeteget találunk. Arany versében a kaftán és a bülbül-zavú rózsza mellett megjelennek a gyümölcsök is:

*„Serbet, füge, pálma, sok déligyümölcs,
Mit csak terem a nagy szultán birodalma,
Jó illatú fűszer és drága kenőcs...
Ali győzelemünnepe van ma!”*

A török ifjú énekének utolsó évszaka a tél. Az eddigi évszakok mind adtak valamit, erre utaltak az „áldasz”, „adsz”, „ajándékozsz” igék, a tél azonban nem tud mit adni, értékeitől megfosztott évszak. Természetes lenne tehát, hogy erre az évszakra panaszkodjon a dalnok is. De nem, éppen ellenkezőleg, még itt is az elégedettséget hangsúlyozza. Mehmet védettségét emeli ki, hogy a következő strófában ezt a gondolatot folytathassa. Ahogyan a lángos tűz védi a hidegtől az embert, úgy viseli gondját a császár alattvalójának, akinek így nem fogyhatnak el az értékei.

Az értékek katalógusa zárja a gondolatsort. A ló a gazdagságot, a szablya a hatalmat, a szerelem a boldogságot jelenti; a három így együtt pedig mindent, amire csak ember vágyhat, a jólétet, jósorsot. Nincs más hátra, mint visszatérni a nyitóstrófához, és megerősíteni a vers tételmondatát: „nem szakadsz el tőlem” szerencse, „kötve vagy, szerencse”. Ezzel a dal keretes szerkezetűvé válik. Még abban is megegyezik a nyitó- és záróstrófa, hogy ellentét fogalmazódik meg bennük. Az első szakaszban a szerencse állhatatlan hírével szemben állhatatosként jelenik meg, az utolsó szakaszban pedig felvillan a lehetőség, mi lenne, ha mégsem lenne megkötözve?

Az ének utolsó strófájában érdekes ismétlést figyelhetünk meg. Az első és utolsó sor szinte szó szerint azonos, keretbe foglalják a zárószakaszt. Ezzel a megoldással török ifjú éneke szinte zenei zárlatot kap, a befejezettség érzetét kelti bennünk. Zrínyi ezt a sorisméltéses zárlatot még egy helyen alkalmazza, a *Szigeti veszedelem* XIV. énekének 115. strófájánál, itt Deli Vid haláláról emlékezik meg hasonlóan:

*Légy bizonsága, ég, Deli Vid végének,
Mert sok szemmel nézted utolját éltének:
Egy csöppig kiadta vérét Istenének,
Légy tudománytevő Deli Vid végének!*

Deli Vid az egyik legkiválóbb magyar vitéz, az eposz egyik főszereplője. Halála közvetlenül a tetőpont, Zrínyi utolsó csatája előtt következik be. A sorisméltéses zárás egyszerre érzékelteti a hős életének lezárultát, és a XIV. ének befejezését. A hatás még az is fokozza, hogy a megisméltelt sor, vagyis az ének utolsó sora is a „vége” szóval fejeződik be. Deli Vid vége egyben az ének „végszava” is.

Ez a „vége” szóval történő játék persze nem a költő Zrínyi Miklós találmánya, ismert volt már a XVI. századi magyar költészetben is. Balassi Bálint így fejezi be egyik versét (*Hatvanadik, Bécsi Zsuzsannáról és Annamáriáról*):

*Többet szólnom dolgunkról nem szükség,
Elég, hogy megvolt minden ékesség,
Ölelgetés, csók, tánc, gyönyörűség,
Ékes beszéd, tréfálás, nevetség,
Ki ugyan nem elég
Bús szívemnek, mert ég,
De versemben itt legyen immár vég.*

De hasonlóan zárul az *Árgirus* históriája is:

*A tündérleánynak sem búsong már szíve,
Helyén vagyon immár bújdosó elméje,
Minden bánatjának vagyon immár vége,
Ez históriámnak is legyen immár VÉGE.*

Tulajdonképpen a *Szigeti veszedelem* is ugyanígy fejeződött be eredetileg. Az eposz kéziratában még a XV. ének 108. strófája az utolsó:

*És minden angyal visz magával egy lelket,
Isten eleiben így viszik ezeket.
Egész angyali kar szép musikát kezdett,
És nékem meghagyták, szómnak tegyek véget.*

A kéziratban az eposz pontosan 1566 strófából áll, vagyis a versszakok száma Szigetvár ostromának az évszámát adja ki! Érdekes módon azonban a nyomtatott változat két strófával bővebb. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a XIV. és XV. ének záróstrófái új oldal elejére esnek a nyomtatványban, és tipográfiai, esztétikai okokból a költő megtoldotta egy-egy szakasszal az énekeket. Hogy a számszimbolika megmaradjon, ezeket a pótstrófákat nem látta el sorszámozással (az eposz többi versszaka mind számozott), és eltérő módon, dőlt betűkkel szedette. A kiegészítéssel azonban megszüntette az eposz fentebb bemutatott zárlatát, a végszó az utolsó előtti strófa végére került. Ehelyett Zrínyi a XIV. ének végén helyezett el ilyen befejezést, azt a Deli Vid haláláról megemlékező szakaszt, amit már szintén idéztünk. Az eposz XV. énekét más módon zárta le, a nyomtatványba pótolta számozatlan záróstrófa így fest:

*Vitézek Istenel íme az te szolgálád
Nem szánta éretted világi romlását;
Vére hullásával nagy bötűket formált,
Illy subscribálással néked adta magát,
Ő vitéz véreért vedd kedvedben fiát.*

Négy sor helyett az utolsó strófában váratlanul öt sort találunk. Ez szintén hagyományosnak mondható megoldás, már Tinódi *Egervár históriája* alkalmazza, itt megint egy Balassitól vett példát idézünk (*Segélj meg engemet, én édes Istenem...*):

*Régen egy galambot ha Noé megtartott,
Hát hogy hadnál engem, kit Fiad megváltott,
Ki tégedet régen keserven kiáltott,
Szíve szerint áldott?*

*Segélj azért engem, kegyelmes Istenem,
Órvény fenekére ne hagyj alámennem;
Kiért az míg élek, kész vagyok hű lennem,
Nagy háladást tennem,
Szent neved dicsérem.*

Zrínyi eposzának szerkezeti megoldásait, a kompozíciót méltán illetheti elismerés. Annál furcsább, hogy van egy olyan mozzanata költészetének, ami fölött az irodalomtörténet-írás nemigen tud napirendre térni. Az inverziók mellett a másik gyakran hibául felrótt jelenség a szokatlan versforma. Zrínyi azonos rímre végződő, négy-soros, 12-szótagos verssorokban írta az eposzt, és lírai verseinek jelentős részét is. A probléma ott van, hogy a 12-es sorok jelentős része (körülbelül egyötöde) nem osztható fel két 6-szótagos felsorra. A török ifjú énekének 32 sorából 8 nem 6-6 tagolású. Ha Zrínyi 12-es sorait felező 12-esnek véljük, ahogyan régebben ez szokás volt, akkor ezek a sorok hibásak. Ennyi hibás sort azonban nagyon nehéz elfogadni még akkor is, ha Zrínyit darabosnak, nehézkesnek nevezünk. Az újabb kutatások nyomán ma már

azt szokás mondani, hogy a nem feleződő sorok *más* ritmusúak. A 6-6-os osztás mellett jelen van a 7-5-ös, és további ritkább sorváltozatok is. A költő verselése tehát nem hibás, hanem ritmikai változatokban gazdag. Például kiemelhetjük a 38. strófa negyedik sorát:

Van jó lovam, éles szablyám, szép szerelmem. 4 + 4 + 4

Ezzel az okfejtéssel szemben csak az az ellenvetésünk lehet, hogy a XVI-XVII. századi magyar költészetben nem ismeretes olyan versforma, amely megengedné a 12-es sorok különféle ritmusú, különféle osztású változatainak *rendszeretlen* használatát. Van ugyan 7-5-ös 12-esekből álló költemény, de az csupa olyan sorból áll. Nem oldjuk meg tehát a problémát, ha a szabálytalan sorokat *más* ritmusú jó soroknak tekintjük, ha ugyanakkor azt állítjuk, hogy a költő különféle ritmusú sorokat rendszeretlenül, keverve használ. Vagyis kénytelenek vagyunk azt mondani: Zrínyi a formai hagyományoktól eltérő módon versel. Klaniczay Tibor megállapítása szerint ez az eltérő mód nem nevezhető kezdetlegesnek, mert a magyar költészet története során a tizenkettes sor nem fejlődik a pontosabb felezés irányába, már a kezdeteknél teljesen kialakult formájában találhatjuk meg.

Véleményem szerint akkor járunk el a leghelyesebben, ha a Zrínyi-sort osztás nélküli 12-esnek tekintjük. Olyan sornak tehát, amelyben tervszerűen semmiféle ritmikai képlet nem valósul meg. Minden egyes sor felosztható persze, de minden esetben egyedi módon. A leggyakoribb osztás természetesen a 6-6-os lesz, de nem azért, mert a metrum ezt kívánja, hanem mert a 12-szótagos sornak ez az egyik legtermészetesebb megvalósítása. Semmivel nem rosszabb, de nem is jobb az a sor, amelyik másféle ütemezéssel bontható részekre.

A régi magyar versek között van példa osztás nélküli 11-es sorokból álló költeményre. Zrínyi osztás nélküli 12-ese talán ezzel rokonítható. Szokatlan ugyan, de természetesebb magyarázatot nem tudok. A Zrínyi előtti vers szinte kizárólag énekvers. Az eposzt bizonyosan nem éneklésre szánta a költője. Ezért talán tudatosan tért le az énekvers által kialakított útról. A felező 12-es többszáz strófán keresztül egyhuzamban igencsak monoton lenne, Németh László szavaival szólva: „üres dobajjal gyúrná maga alá” a költeményt. A dallamtól elszakadó verses epika óhatatlanul szembetalálja magát ezzel a veszéllyel. Listius László, aki nem sokkal Zrínyi eposza után a Mohácsi veszedelmet verseli meg 1414 Balassi-strófában, nem is tudja elkerülni ezt a buktatót. *Epikus* művet talán valóban szerencsésebb a prózához közelebbi formába öltöztetni.

De a török ifjú éneke kobozzal kísért *ének!*